

«ПОЕЗІЯ І ПРОЗА» СТЕПОВОГО «ХУТОРА НАДІЯ» НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Статтю присвячено 145-й річниці (1871 р.) з часу заснування заповідника-музею І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) національного значення «Хутір Надія» в с. Миколаївка на Кіровоградщині (нині м. Кропивницький).

Ключові слова: Кіровоградщина, Тарковські-Тобілевичі, садиба «Хутір Надія», парк-сад.

Статья посвящена 145-й годовщине (1871 г.) со времени основания заповедника-музея И. К. Тобилевича (Карпенка-Карого) национального значения «Хутор Надежда» в с. Николаевка на Кировоградщине (тепер г. Кропивницкий).

Ключевые слова: Кировоградщина, Тарковские-Тобилевичи, усадьба «Хутор Надежда», парк-сад.

The article is devoted to the 145th anniversary (1871) on the occasion of foundation reserve-museum of national importance «Hutir Nadia» by I. Tobilevych (Karpenko-Kary) in s. Nikolayevka in Kirovograd (today — Kropyvnytskyi).

Keywords: Kirovograd, Tarkovsky-Tobilevich manor «Farm Hope», a park-garden.

Ця стаття є результатом історико-архівного дослідження, виконаного авторкою у 2014 році в інституті «УкрНДПроекстреставрація» (м. Київ), що передбачало розроблення «Проекту утримання та реконструкції парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва державного заповідника-музею І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) «Хутір Надія» на замовлення Філії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.

«Єдина у світі садиба — “Хутір Надія”», — такою по праву вважали родинну землю, яку принесла в дарунок І. К. Тобілевичу його перша дружина, представниця відомого роду, Надія Карлівна Тарковська. Н. К. Тарковська доводилася тіткою елісаветградському поетові й журналісту Арсенію Тарковському (1907–1989), (її внучатий племінник — відомий російський кінорежисер Андрій Тарковський (1932–1986), похований на кладовищі Сен-Жан-де-Буа).

Садиба «Хутір Надія» в її нинішньому вигляді своїм існуванням з 1946-го по 1956 рік має завдячувати онукові драматурга Андрієві Юрійовичу Тобілевичу, який задумав створити на «Хуторі Надія» літературно-меморіальний музей. Допомагали йому Іван Козловський, Максим Рильський і Арсеній Тарковський. Після десятирічної бороть-

би за увічнення пам'яті корифея українського театру «Хуторів Надія» було надано статус державного заповідника-музею. Опорядження і формування заповідника-музею садиби «Хутір Надія» було розпочате з серпня 1956 року.

Заповідник-музей розташований над невеличкою звивистою річкою з дивною назвою — Комишувата Сугоклея, — правою притокою р. Інгул, на пагорбі, оточеному стрункими тополями, осиками, вербами. Рельєф цієї місцевості досить складний для історичної топографії колишнього Новоросійського краю — неглибокі балки, яри, невеликі водоймища, між якими розташовані села і садиба І. К. Тобілевича «Хутір Надія». Складний рельєф місцевості визначив панівне місце розташування меморіального парку і всього комплексу садиби. Виразність історичного ландшафту території, котрі оточують заповідник, підсилюється одноповерховими житловими будівлями — типу українських селянських хат «на дві половини» наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. Ці житлові будівлі на тлі історичного ландшафту являють собою фонову забудову досліджуваної садиби [15, арк. 5–6].

Нормативно правовою базою охорони цього об'єкта послуговували:

а) Рішення виконкому Кіровоградської обласної Ради № 573 від 23.04.1957, за яким територію садиби І. К. Тобілевича «Хутір Надія» було оголошено державним заповідником, підпорядкувавши його, як філіал, Кіровоградському обласному краєзнавчому музеєві [12, арк. 87–88];

б) Згідно з «Обліковою карткою об'єкта культурної спадщини «Хутір Надія» — садиба Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича) — основоположника українського професійного театру» затверджено: Наказ Міністерства культури і мистецтв України та Державного комітету України з будівництва та архітектури від 13.05.2004 № 295/104, за видом — пам'ятка історії, за типом — посідає визначне місце і за категорією пам'ятки — місцевого значення. Дата утворення об'єкта: 1870 р. Охоронний № пам'ятки — 347;

в) Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 р. № 929 «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України». До державного реєстру внесена: Садиба «Хутір Надія», 1870 р. — пам'ятка історії, садово-паркового мистецтва. Охорон. № 110006-Н. До складу комплексу заповідника-музею садиби «Хутір Надія», входять: будинок К. А. Тобілевича — «Батькова хата», меморіальний будинок І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), приміщення Літературно-меморіального музею, меморіальний парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва, фруктовий сад, штучний ставок, «чумацька» криниця. Будинок К. А. Тобілевича — «Батькова хата» і «чумацька» криниця збереглися з часу заснування садиби — 1871 р. До складу комплексу входить також Карлюжинський цвинтар, розташований за кілометр від садиби на лівому березі річки Комишуватої Сугоклеї, де у 1907 році поховані господар «Хутора Надія» та члени його родини, за його бажанням.

У садибі в різний час проживали корифеї українського театру: Микола Тобілевич (Садовський), Панас Тобілевич (Саксаганський), Марія Тобілевич (Садовська-Барілотті). Тут зустрічалися талановиті митці М. К. Адамовська (Заньковецька), М. Л. Кропивницький, М. П. Старицький та багато інших відомих театральних діячів, письменників, художників: Ю. Яновський, П. Панч, О. Гончар, О. Корнійчук тощо.

У заповіднику-музеї «Хутір Надія» експонується понад дві тисячі предметів. Щорічно «Хутір Надія» відвідують понад чотири тисячі гостей з різних регіонів України та зарубіжжя. В 2008 році у заповіднику влаштовано літню концертну сцену,

де щорічно проводяться всеукраїнські театральні свята-фестивалі «Вересневі самоцвіти» [2, 607].

Комплекс наукових досліджень вперше зробив інститут «Укрпроектреставрація» у 1989 році (керівник відділу — Варфоломєєва Н. Р., керівник групи — Беляков Ю. П., мистецтвознавець — Кучеренко В. С.). Документи зберігаються у Кіровоградському (Кропивницькому) обласному краєзнавчому музеї (шифр № 656).

Про історію будівництва садиби І. К. Тобілевича «Хутір Надія» (колишня Херсонська губернія) написано багато видань та окремі статті, котрі в основному базуються на спогадах про драматурга і театрального діяча І. К. Тобілевича. Але капітальних праць, де б узагальнювався весь шлях розвитку заповідника-музею «Хутір Надія», досі не було.

У меморіальній літературі про життя І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) на «Хуторі Надія» із джерела в джерело переходять непереконливі і недостовірні факти щодо історії виникнення і заснування «Хутора Надія», датування житлових будинків, елементів забудови та відповідного впорядкування і благоустрою території садиби під заповідник-музей.

Новизною наукового дослідження стало вивчення документальних матеріалів в (ЦДАВО-ВУ) повоєнного періоду, які представляють наукову і практичну цінність, а головне — дали змогу по-новому розкрити низку питань, пов'язаних зі створенням і будівництвом на Кіровоградщині садиби «Хутір Надія». Ідеться саме про час перебування там (1865–1886 рр.) його власника — І. К. Тобілевича — спочатку в центрі культурного життя, у місті Єлисаветграді, а потім переїзд його у 1887 році на околицю села Тимофіївки Єлисаветградського повіту (тепер с. Миколаївка) і заснування там у 1871 році садиби, названої згодом «Хутір Надія».

Мета дослідження полягає в забезпеченні збереження пам'ятки історії, садово-паркового мистецтва.

Заселення і освоєння території Єлисаветинської провінції (сучасної Кіровоградської області, нині — Кропивницької) провадилося з 1764 року відповідно до «Плану про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель для заселення». В межах цієї провінції розпочалася масова роздача земель поміщикам і офіцерам, внаслідок чого утворилися землеволодіння, так звані військово-землеробські поселення на «приватно-власницьких землях». У 1783 році усі землі Південної України були включені до Катеринославського

намісництва, до складу якого увійшов Єлисаветградський повіт. Після створення у 1803 році Херсонської губернії цей повіт увійшов до її складу. Важливим центром в економіці став Єлисаветград, розташований на межі центральної і степової України. Згодом норма землеволодіння була збільшена до 12 тис. десятин, землевласник міг мати кілька маєтків. Було поширене поміщицьке землеволодіння. Так, серед землевласників Єлисаветградського повіту другої половини XIX ст. значилися штаб-ротмістр І. І. і М. К. Кардасевичі, К. М. Тарковський, І. К. Тобілевич. Щоб забезпечити свої маєтки, землевласники переселяли з центральних районів Росії цілі села. Так вирости населені пункти сучасної Кропивницьчини [1, 9, 18–19, 21].

Село Тимофіївка (тепер Николаївка) було засноване наприкінці XVIII ст. [1, 361–362]. На підставі «Генерального межевання» від 16 вересня 1799 року, проведеного землеміром, колезьким асесором Ніловим [14, арк. 1; 15, арк. 10], згадується земля, відмежована від «дачі селяця Тимофеевки», яка в цей період надійшла у власність польських дворян Тарковських [14, арк. 10]. У 1850 р. поміщицьке землеволодіння штабс-ротмістра Карла Матвійовича Тарковського і поміщиці Марії Каєтанівни Кардасевич поблизу села Тимофіївка після їх смерті були передані в спадок їхній дочці Надії Тарковській. Землеволодіння Тарковських становили 11 гектарів. На 11 га виділили земельну ділянку, яка належала землевласникові І. К. Тобілевичу, пізніше (1871 р.) на цій ділянці батько драматурга К. А. Тобілевич і заснував хутір-садибу «Надія».

Таким чином, у 60-ті роки XIX ст. площа с. Николаївки становила 896 десятин і 20 кв. сажнів, за винятком церковної землі, 45 десятин, і землі, відведеної селянам-власникам, яка була розподілена між родинами Тарковських — І. К. Тобілевичів. Пізніше, за інформацією «Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда» 1871–1882 рр., поселення на землях Тарковських взагалі отримало назву «Николаевка (Тарковская)», а село, яке знаходилося неподалік садиби «Хутір Надія», — «Тобілевича Карлюговка».

У другій половині XIX — на початку XX ст. поряд з величезними розкішними маєтками вельмож значну роль почали відігравати скромніші сільські садиби. Сільські садиби й садибні парки ставали не лише середовищем існування освіченого дворянства, — в них жили, творили, вели господарство найпереводіші представники української дворянської інтелігенції, діячі української

культури. До таких сільських садиб і садибних парків останньої чверті XIX — початку XX ст. на Кіровоградщині і належав «Хутір Надія». Саме тут з 1886-го по 1907 рік жив і працював видатний український драматург, актор, театральний і громадський діяч І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий).

Драматург переїхав до Єлисаветграда у листопаді 1865 року з Бобринця, де працював столоначальником повітового поліцейського управління. У послужному спискові Тобілевича значилося, що він у 1859 р. закінчив Бобринецьке чотирикласне повітове училище, деякий час працював писарчуком у канцелярії приватного пристава у Малій Висці, а згодом у Бобринці, де обіймав різні канцелярські посади у ратуші (міській управі), у 1864 — у повітовому суді. Біографи письменника вказують, що в Бобринцях Тобілевич захоплювався театром, брав активну участь в аматорських театрах, дивився в Єлисаветграді вистави професійних артистів, які зрідка заїжджали в це місто.

Таким чином, саме Єлисаветград, де І. Тобілевич майже безвиїзно прожив 18 років, став містом, де в основному сформувався його світогляд. Це період невпинного творчого та ідейного зростання майбутнього драматурга [8, 29, 31]. Там він зблизився з гуртком Тарковського.

Деякі дослідники вважають, що Іван Тобілевич висланий до Новочеркаська під нагляд поліції саме за акторську і письменницьку діяльність (тоді він був автором лише однієї драми «Бурлака») [3, с. 26]. Таким чином, сцена для І. К. Тобілевича була у Єлисаветграді справжнім відпочинком після щоденної роботи. Тут він самостійно організував свій новий мистецький гурток з демократичної молоді, який мав виключно літературно-культурницький характер і в якому ставилися п'єси Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Гоголя, О. Грибоєдова та ін. [3, 27–28]. Але з достовірних джерел відомо, що драматург використовував свою посаду секретаря поліції для конспірації і полегшення умов роботи підпільної організації. Він був досвідчений у багатьох поліцейських справах, повідомляв дуже цінні речі паспортного характеру, які стали матеріалом для фабрикації нелегальних паспортів. Про саме це довідалися органи влади і 04.10.1883 р. І. Тобілевича було звільнено з посади і вислано до Новочеркаська, де він мешкав з 1883-го по 1886 рр. під наглядом поліції.

Два роки потому, з 1887-го по 1889 рр. так само під наглядом поліції І. К. Тобілевич живе на хуторі «Надія», де займався драматургією і господарюванням. У 1889 р. отримує дозвіл залишити

хутір і негайно поновлює свою роботу в театрі. У вільний від гастролей час, І. К. Тобілевич буває наїздами на хуторі «Надія», де пише нові п'єси [9, 283–284].

У 1906 році І.К. Тобілевич (Карпенко-Карий) залишив хутір «Надія» й виїхав до Берліна, де у 1907 після тяжкої хвороби помер. Поховано його поблизу хутора «Надія», на Карлюжинському кладовищі поруч з могилою батька.

Отже рівно 145 років по тому на місці, де стоїть садиба «Хутір Надія», був «голий» степ. Лише над річкою Комишуватою Сугоклесю, схилилися верби, під однією з них стояла з давніх-давен стара криниця, з якої вгамовували спрагу проїжджі чумаки і випадкові подорожні [4, 5]. Ця земля належала Тарковському — землевласникові з давнього шляхетського роду, з дочкою якого Надією доля звела І. К. Тобілевича. Прізвище Тарковські походило від польського містечка Таркув під Варшавою. Управителі кумицької фортеці Тарки на Північному Кавказі, Тарковські з'явилися в Україні ще на початку XVIII ст. У другій половині XVIII ст. Тарковські володіли землями степової України, оселившись у селі Миколаївці. У 1805 році майор Матвій Тарковський домігся дворянського титулу, прийняв православну віру. Його син, батько Надії, — Карл Матвійович Тарковський, відставний штабс-ротмістр Новоархангельського уланського полку. Мати — Марія Каєтанівна Кардасевич, дочка поміщика, колишнього штабс-ротмістра принца Альберта полку. Тоді ж об'єднали і села, якими володіли роди (Тимофіївку і Кардашевку) [3, 14].

Надія Карлівна Тарковська (13.03.1852–11.05.1882) народилась у с. Тимофіївка (нині с. Миколаївка), про що є запис у книзі Благовіщенської сільської церкви. Освіту отримала в Єлисаветграді. Там же у 1868 році познайомилась з Іваном Карповичем Тобілевичем, а через рік вийшла заміж за нього, всупереч незгоді її батьків. Після весілля батько Надії Карл Тарковський дав молодим у придане 200 десятин землі. Проте, *«ніякого хутора тут не було — голий степ, трави, пасовисько, перекотиполе»*, перерізане вузькою річкою Комишуватою Сугоклесю; була ще згадана вище «невідомо ким викопана на пагорбі в незапам'ятні часи глибоченна криниця, яку і досить називають «чумацькою» [10, 31].

Через рік після одруження у 1870 році померли від холери батьки Н. Тарковської. До Надії Тарковської перейшла у спадок частина землі над Комишуватою Сугоклесю — 11 гектарів. Під опіку І. К. Тобілевича переходять малолітні сестри

і брати Надії та родинний маєток Тарковських разом з його боргами. 652 десятини землі були під заставою. І. К. Тобілевич, щоб «урятувати» землю, взяв позику в банку та, сплативши першочергові борги, розписав боргові зобов'язання на роки вперед. Запрошені юристи розподілили маєток поміж спадкоємцями, на долю І. К. Тобілевича випало опікунство над повноліття старшим сином Тарковського — Олександром до його повноліття (1863–1924) [3, 14–15].

Іван і Надія Тобілевичі проживали в Єлисаветграді на Знаменській вулиці, в «добротному будиночку», який зберігся у сучасному вигляді (на п'ять вікон з дверима на фасаді). З 1871-го по 1883 рр. Н. К. Тарковська народила семеро дітей і 11.05.1882 року у 30-річному віці померла, була похована у рідному селі, біля Кардашевської церкви. 20 років по тому останки Надії перепоховали на Карлюжинському кладовищі, поруч із чоловіком, де вже спочивають чотири покоління Тобілевичів.

Маєток-землеволодіння Тарковського І. Тобілевич здав в оренду селянам, лишивши собі лише невелику ділянку землі поблизу Карлюжиного, куди переїхав господарювати батько драматурга. Тоді ж на спомин про дружину, І. К. Тобілевич і назвав хутір «Надією».

А вже через рік, у наступному 1883 році він одружився з Софією Віталіївною Дітковською, хористкою трупи М. П. Старицького (іл. 6), і з 1884 р. подружжя надовго від'їжджає з хутора «Надії» до Єлисаветграда. Там він приймає запрошення і виїздить на театральні гастролі до Києва, Одеси та інших міст. Згодом на театральних афішах з'являється нове прізвище — Карпенко-Карий. Він переїжджає з міста до міста і має величезний успіх.

А тим часом на ділянці родинних земель Тарковських, оселився колишній керуючий мастками — батько драматурга Карпо Адамович Тобілевич, і в 1871 році він засновує тут садибу. Таким чином, фактично заснування поселення «хутора Тобілевича», а згодом садиби «Хутір Надія», належить батькові драматурга К. А. Тобілевичу.

Згодом він завів невелике власне господарство і, як «професійний аграрний менеджер», почав здійснювати скромне будівництво в садибі. Перший будинок в тому *«безлюдному степу»*, був побудований К. А. Тобілевичем у 1871 році, саме за його власним кресленням, а вже згодом і хутір. Той будинок — звичайна сільська хата на дві половини, яка стала головною оселею, «Батьковою хатою», яку К. А. Тобілевич поставив на пагорбі над польовою дорогою, біля старої криниці, яка

збереглася і сьогодні — стоїть посеред садиби. На меморіальній дошці, над вхідними дверима будинку, напис, що підтверджує: «Ця хата збудована в 1871 році батьком драматурга...» [10, 31].

У цей час у садибі розбивається парк, закладається сад, згодом впорядковується ставок. Нарешті, весною 1887 року після трирічного заслання з Новочеркаська повернувся до хутора і оселяється в батьківській хаті, а формально у своєму офіційному маєтку [3, 24] старший син Іван Тобілевич з дружиною Софією [7, 10]. Ця дата і стала «відправною» точкою для створення тої садиби, яка збереглася у сучасному вигляді.

Про цей період дають правдиву уяву спогади Софії Тобілевич: «Пустий иматок поля... Хата на голім степу, без огорожі, без жодної деревини мала вигляд неживої оселі, а якоїсь пустки. Хлівець, обора та ще якась землянка — от і все забудування» [9, 17; 10, 32].

Але з цього часу хутір став для І. К. Тобілевича постійним місцем проживання — «постійним пристанищем». Він вирішує перетворити занедбану садибу на мальовничий куточок рідної природи, за його власним висловом, — «оазис в степу». І. К. Тобілевич згодом напише своїм донькам до Женеви, що хоче зробити «цей хутір найкращим уголком у всьому Єлисаветградському уїзді» [3, 25]. Через два роки тут заклали дубову алею, висадили калинові кущі біля хати, впорядкували садибу [3, 24].

Три роки І. К. Тобілевич з чималою родиною мешкав у «Батьковій хаті», поки з 1887-го по 1890 рр. зводився для нього новий будинок, куди й переселилася вся родина [4, 11]. Тут він відпочивав після гастрольних поїздок, працював над літературними творами, займався господарськими справами. На хуторі І. Тобілевич написав одинадцять п'єс, які увійшли в золотий фонд вітчизняної класичної драматургії. Впродовж 1887–1889 рр. господар живе на хуторі «Надія», де займається господарюванням. У 1889 році Іван Тобілевич отримує дозвіл залишити хутір і «негайно» поновлює свою театральну діяльність. У 1890 році на замовлення І. К. Тобілевича тут зводиться другий житловий будинок, господарем якого стає сам драматург. Це надає йому можливість у перервах між гастрольями приїжджати на хутір. Так тривало аж до самої його смерті у 1907 р.

Таким чином, «Хутір Надія», або «Надеждівка», як називав садибу І. Тобілевич, — був «перетворений на тихий культурний затишок, до кінця віку служив драматургові як бажаний захист від усіх світових бур» [9, 223; 10, 31].

Заповідник-музей І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого) садиба «Хутір Надія» являє собою історичний комплекс, створений з будівель, спланованих за народною архітектурою. Планування садиби має вільну планувально-просторову організацію, тому вигляд її досягає своєрідної виразності, на кшталт музею сільської культури, пов'язаного з життям К. А. і І. К. Тобілевичів. Зведення будинків і господарчих споруд на ділянці відповідають історичним традиціям, які залежали від практичних міркувань їх господарів і кліматичних умов. Характерною особливістю планування садибних житлових будинків К. А. і І. К. Тобілевичів на території «Хутора Надія» є орієнтація головного фасаду, в якому вікна дивляться на схід і на захід від головного входу садиби.

Тепер у межах садиби «Хутір Надія» виділяються головні домінуючі об'єкти: будинок К. А. Тобілевича — «Батькова хата» — і будинок І. К. Тобілевича, яким підпорядковуються інші споруди, масив зелені парку і саду, водоймище ставка тощо. На шляху до цих будівель влаштовані «парадна», «вхідна» і «центральна» алеї, з яких пам'ятки сприймаються найефектніше.

З досліджень відомо, що організація і функціональний зв'язок між окремими приміщеннями садиби І. К. Тобілевича належить до вільної забудови з розташуванням споруд без певного порядку. Садибна ділянка, за задумом її власників, мала включати в собі, окрім житлових будинків, водоймище-ставок, сад-парк і різноманітну рослинність. Таким чином, композиційним центром садиби стали дві житлові одноповерхові будівлі — прямокутний в плані будинок К. А. Тобілевича «Батькова» хата, забудови 1871 року, і Т-подібний в плані будинок драматурга І. К. Тобілевича, 1890 року. Ці будівлі — пам'ятки історико-культурної спадщини, розміщені в центрі садиби по вісі — північ–південь, захід–схід, і розділяють територію заповідника на дві різновеликі частини — північну і південну, розташовані на пересіченому рельєфі.

Всі справи повоєнного періоду з питання відбудови житлових будинків, елементів забудови і впорядкування території садиби «Хутір Надія» для створення та влаштування тут заповідника-музею І. К. Тобілевича на Кіровоградщині, у 1956–1957 рр. були зосереджені у вищому органі влади — Раді Міністрів УРСР та в Кіровоградському обласному управлінні культури в м. Кіровограді (тепер Кропивницький).

Відповідно до постанови РМ УРСР (голова Н. Т. Кальченко) № 908 від 01.08.1956 р., на по-

чатку 1957 року — Трест «Облміськсільпроект» Міністерства сільського господарства УРСР розробив проектно-кошторисну документацію на проведення капітальних робіт з відбудови в садибі «Хутір Надія» будинку І. К. Тобілевича, наявного будинку-хати батька драматурга К. А. Тобілевича, реставрацію та опорядження території всієї садиби. (Площа заповідника — 8,5 га. Загальна вартість: 27,5 тис. руб.). А всього, включаючи проектно-дослідні та проектно-реставраційні роботи — 408, 8 тис. руб. [12, арк. 83–84].

Будинок К. А. Тобілевича — «Батьківська хата», 1871 р. (пам'ятка культурної спадщини ХІХ ст.) повністю був відреставрований у первісному вигляді в 1965–1966 рр. У цій хаті, як засвідчує меморіальна дошка, драматург І. К. Тобілевич у 1889 році написав комедію «Сто тисяч». У «Батьківській хаті» розміщуються фонди меморіальної частини музею [11]. Будинок не вражає величчю та пишністю архітектурних форм, проте зберігає риси народної архітектури, є типовою пам'яткою невеликого шляхетського садибного будинку останньої чверті ХІХ ст. в Україні. Краєвид парку над ставком разом з будинком вражає своєю простотою і скромністю [14, 6, 20–21], гармонійною єдністю архітектури і ландшафту.

Будинок І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), 1890 р. відновлений у 1956 р. Поруч з «Батьківською хатою» у 1887–1890 рр. був побудований одноповерховий будинок на 8 кімнат, площею 270 кв. м, в якому зі своєю родиною проживав І. К. Тобілевич, перебравшись із хати свого батька. (Другу половину І. К. Тобілевич збудував власними руками в останній рік свого життя, заповівши, щоб на «хуторі народжувались усі його онуки і правнуки» [28]. Драматург проживав у ній періодично — з 1890 по 1906 рр. [4, 17]. Будівля ця під час війни була повністю зруйнована, залишився від неї в окремих місцях на рівні землі лише цегляний фундамент. Відновлення будинку драматурга провадилося на підставі обміру фундаментів. У 1982 році до 100-річчя заснування українського театру корифеїв, будинок І. К. Тобілевича був відновлений у первісному вигляді. В ньому відкриті театральні-літературні і меморіальні експозиції. Тут відтворено кабінет драматурга, його світлицю, спальню та ідальню [4, 20].

У 1992 р. будинок І. К. Тобілевича був реконструйований. Однак під час другої реконструкції «необдуманно зробили надто великий і крутий верх, не характерний для степового краю» [1, 45; 2, 607].

У червні 1969 року, до 100-річчя одруження Івана і Надії на території садиби «Хутір Надія» споруджено нове спеціальне приміщення Літературно-меморіального музею з п'ятьма експозиційними залами і лекторієм на 120 місць. В музеї виставлені численні видання творів драматурга українською, російською мовами, мемуарна, науково-дослідницька, краєзнавча література, присвячена драматургові. Проект автора — архітектора О. Возного — у формах стилю конструктивізму зі скла і бетону видавався «чужорідним привнесенням у загальну інтимну атмосферу хутора» [2, 607].

20.06.1969 року в нижній частині головної алеї «містечка “Хутір Надія”» встановлено пам'ятник І. К. Тобілевичу (Карпенку-Карому). (Автори — скульптор О. О. Ковальов і архітектор В. О. Костін [5, 24]). Пам'ятник являє собою бронзовий бюст на прямокутному в плані постаменті з рожевого граніту. Поруч розміщена стела із зображенням театральних атрибутів — масок і завіси. Висота пам'ятника 3 м. Висота стели 2 м [6, 266]. 20.10.2007 на центральній алеї відкрито стелу, присвячену Н. К. Тарковській. На тлі прямокутної стели виступає горельєф — фігура жінки (Н. К. Тарковської), поряд напис: «Надія Тобілевич-Тарковська». (Автор — скульптор В. В. Френчко).

На 2008 рік заповідник-музей мав будинок К. А. Тобілевича — хату родини Тобілевичів, будинок І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого), меморіальний (декоративний) парк, фруктовий сад, ставок, котрі були реконструйовані в 1997 році; меморіальну альтанку, альтанку над ставком (реконструкція 2005 р.) [2, 607]. Вже протягом кількох останніх років ведуться роботи з упорядкування та озеленення меморіального парку в садибі «Хутір Надія» — меморіальної пам'ятки природи відповідно до документів Кіровоградської облдержадміністрації. «*Жодна травинка, жодне дерево чи кущик не знищується без дозволу екологічної інспекції, без відповідної документації*». Культ рослин, як провідного ландшафтного компонента, досяг у ХІХ ст. високого розвитку, саме своєю «природністю», своєю благородною простотою [2, 607]. Домінантою паркової композиції є штучний ставок, що його ще в середині 1890-х років було споруджено на замовлення І. К. Тобілевича [4, 22]. Ідею власного ставка в садибі драматургові підказав досвід і традиції старих «дворянських гнізд». Згодом уся садиба створювалася за таким самим принципом. Ставок було викопано півколом між садком і лугом «просто, без вся-

ких плит та цементу в тілі греблі — сама земля». Над його створенням працювали «заїжджі гості, місцеві селяни із власними возами й тачками»; спільними зусиллями господаря та селян ставок був викопаний і згодом прикрасив степ [3, 25–27]. Цей ставок І. К. Тобілевич «власноручно обсадив вербами». Реконструйовано ставок разом з парком у 1997 р. [2, 607], в плані має абрис підкови чи леза коси. Далі в плануванні і влаштуванні парку істотних змін не сталося, переважно у такому вигляді він зберігся до наших днів.

Таким чином, заповідник-музей «Хутір Надія» являє собою історичний комплекс культурної спадщини, складений з будівель, взірцем для яких була народна архітектура. Своєрідність такого комплексу полягає в тому, що його спорудження базується на народних будівельних традиціях, які і визначили сучасний вигляд заповідника-музею І. К. Тобілевича. Меморіальний декоративний парк у «Хуторі Надія» — історична пам'ятка і пам'ятка садово-паркового мистецтва України ХІХ–ХХ ст. Тут кожне деревце, кожний будинок, кожний куточок природи нагадує про життя та творчість великого драматурга та театрального діяча І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого). Як бо-лісно і сумно писав драматург у листах до своїх рідних у Женеву про свою, сповнену любов'ю, родинну оселю — степовий хутір «Надія», «...в суцестві тут поезія, <...> поезія і проза його існування...» [3, 25; 4, 14].

Література

1. Історія і міст сіл Української РСР. Кіровоградська область. — К. : голов. редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 816 с.
2. Кіровоградщина. Історія. Традиція. Сучасність ; [за заг. ред. О. В. Чуднова]. — Кіровоград. : Імекс-ЛТД, 2008. — 640 с.
3. Куценко Л. В. Стежками хутора «Надія» / Л. В. Куценко. — Кіровоград. : Імекс-ЛТД, 2007. — 48 с.
4. Левицький В. І. Хутір Надія : Путівник / В. Левицький. — Дніпропетровськ. : Промінь, 1978. — 64 с.
5. ж. «Образотворче мистецтво». — К., 1971. — № 1.
6. Памятники истории и культуры Украинской ССР : Каталог-справочник. — К. : Наукова думка, 1987. — 734 с.
7. Смоленчук М. Хутір Надія / М. Смоленчук. — Дніпропетровськ. : Промінь, 1967. — 22 с. : 6 л. іл.
8. Стеценко Л. Початок громадської діяльності І. Тобілевича / Леонід Стеценко // ж. «Мистецтво». — К., 1955. — № 5.
9. Тобілевич С. В. Життя Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) / С. В. Тобілевич. — К. : Мистецтво, 1945.
10. Цибаньова О. Хутір Надія / О. Цибаньова // ж. «Мистецтво». — К., 1955. — № 5.
11. Чабаненко В. В. [Текст], Корзун І. М. [упоряд. і фото]. Хутір Надія = Хутор Надежда // Фотоальбом. — К. : Мистецтво, 1982. — 32 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України в Києві (ЦДАВОВУУ). — Ф. Р-2. — Оп. 9. — Спр. 3702.
13. Там само. — Ф. 5116. — Оп. 10. — Спр. 352.
14. Державний архів Київської області (ДАКО). — Ф. 488. — Оп. 1. — Спр. 395.
15. Науково-технічний архів інституту «УкрНДІ-проектреставрація». — Інв. № 5659-П.